

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА 2021-2030-ЖЫЛДАРГА КАРАТА МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫН ЖАНА ЖАШТАРДЫ ТАРБИЯЛОО КОНЦЕПЦИЯСЫ

“Эзелтен чечилбеген улуу талаш,
Канткенде Адам уулу адам болот”

Ч.Айтматов

Учурдагы абал

Учурда окуучуларды жана жаштарды тарбиялоонун абалы Кыргызстанда эле эмес, бүтүндөй дүйнө боюнча көйгөйлүү деп айтсак болот. Кайсы гана мамлекетти албайлы – Америкабы, Европабы, Азия мамлекеттериби, ал тургай, динге бекем берилген араб мамлекеттериби, баарында адистердин, окумуштуулардын жаштарды тарбиялоо жаатында абал начар деп коңгуроо кагуусу жылдан жылга күчөп барат.

Демек, тарбия маселеси дүйнөлүк деңгээлде кайра кароону талап кылууда.

Кыргызстанда бул жаатта кетип жаткан кемчиликтер

Биринчиден, коомдогу асылдыктардын, дөөлөттөрдүн (баалуулуктардын) өзгөрүүсү, алмашуусу же баркын, наркын жоготуусу тарбияга абдан күчтүү таасир этүүдө.

Экинчиден, кийинки кезде күчтүү мамлекеттердин алсыз мамлекеттерге басым жасашы тарбия маселесин аңга түртүүдө.

Үчүнчүдөн, айрым бир өлкөлөрдө эле эмес, дүйнөдөгү көптөгөн мамлекеттерде коррупциянын күчөшү тарбияны алсыздандырып салды. Коррупция күчтүү жерде чыныгы асылдык, дөөлөт болбойт, алар өзгөрүп кетет. Ошол эле учурда асылдык чабал же жок жерде тарбия өз нугунан чыгат.

Төртүнчүдөн, демократиянын шарданына жамынып, айрым асылдыктар, дөөлөттөр туура эмес түшүндүрүлүп, колдонулуп калганын көрүүгө болот. Маселен, бала ата-энени угуп, сыйламак турсун, ата-эне баладан көз каранды болуп калган учурлар бар.

Тарбиянын учурда ишке ашуусу

Тарбиялоо окуу предметтерди окутуп-үйрөтүү аркылуу ишке ашат. Кыргыз Республикасында жалпы мектептик билим берүүнүн мамлекеттик стандартында (2014), базистик окуу планында 7 билим берүү чөйрөсү боюнча окуу предметтер бар. Бала ошол предметтер боюнча билим, билгичтик, көндүмдөрдү, компетенттүүлүктөрдү өздөштүрүп жатып тарбияланат. Аны «таалим-тарбия» деп атасак туура болчудай, биринчи бөлүгү билим алуу болсо, экинчи бөлүгү тарбия болуп, алар тыгыз айкалышып турат.

Ар бир окуу предметтин тарбиялык дарамети абдан чоң. Карап көрөлү: адабият, музыка, көркөм өнөр, тилдер, тарых, адам жана коом, табият таануу, география, физика, биология, математика, дене тарбия ж.б.

Окуу предметтерге кошумча тарбиялык сааттар, класстан тышкары ишмердик, коомдук иш-чаралар бар.

Бул – реализациялануучу концепция. Анткени жайдак жерде тарбия пайда болбойт. Ал бир нерсе менен алектенүү, ишти өз алдынча, башкалар менен бирге аткаруу учурунда, эмгек процессинде калыптанат. Бирок, мындай мамиле иштебей жаткандыгын коомдогу тарбиянын абалы айкын көрсөтүп турат.

Эмне үчүн мындай мамиле натыйжалуу болбой жатат?

Окуу предметтер боюнча жүктөм өтө көп. Жылдан жылга сааттардын саны кыскарганы менен, мазмун, материалдын көлөмү дээрлик азайган жок. Анын үстүнө маалымат жылдан жылга тездик менен көбөйүүдө. Натыйжада мугалимдер предметти

окутуу учурунда анын тарбиялык жагына көңүл бурмак турсун, предметтин өзүндөгү материалдарды өткөнгө убактылары жетпей калууда.

Ашыкча кагаз иштери, түрдүү отчеттор мугалимдердин көп убактысын алып, тарбиялык иштерге көңүл буруусуна убактысы, күчү калбайт.

Тарбиялык сааттарды, класстан тышкары иштерди, коомдук иш-чараларды уюштурганы үчүн класс жетекчиге төлөнө турган акынын көлөмү өтө эле төмөн. Андыктан көп мугалимдер класс жетекчи болуудан качышат.

Болочок мугалимдерди даярдоодо тарбиялык иштерди жүргүзүүгө аз көңүл бурулат. Ошондуктан көптөгөн мугалимдер тарбиялык иштерди жүргүзүүнү жакшы биле беришпейт.

Тарбия маселесине мамлекет тарабынан да, коомчулук тарабынан да анчалык көңүл бурулбай калган.

Концепцияны кабыл алуунун зарылдыгы жана актуалдуулугу

XXI кылымдын башында педагогикалык теорияга жана практикага көптөгөн өзгөрүүлөр кирди. Коомдо саясий-экономикалык реформа жүрүп жатат, элдин социалдык абалы өзгөрдү. Мурдагы социалисттик идеологияга негизделген тарбия, тоталитардык башкаруу системасы актуалдуулугун жоготту. КМШ курамына кирген өлкөлөр дүйнөлүк билим берүү мейкиндигине кирүүгө багытталган жаңы билим берүү системасын түзүү үчүн окутуунун жана тарбиялоонун жаңы формаларын, жаңыча мамилени, жаңы мазмунду, жаңы технологияны түзүүнүн жолдорун издеп жатышат. Бул процесс билим берүү системасында олуттуу өзгөрүү менен ишке ашат. Компетенттүүлүк парадигмасына негизделген тарбиялык сааттардын жаңы мазмуну түзүлүүдө, мурдагыдан башкача жүрүм-турум тартибине үйрөтүү керек экендигин коом түшүнүүдө. Азыр педагогика динамикалуу илимдердин бири болууда. Коомдо гумандаштыруу, гуманитарлаштыруу, демократиялаштыруу процесси жүрүп жатат.

Абийирдин кризиси экологиялык абалды начарлатууда, эл аралык саясий абал өзгөрүүдө. Жаштардын арасында кылмыштуулук өсүүдө, Физикалык, психикалык, сексуалдык зордук-зомбулукка кабылган балдар арбыды. Коомдо материалдык асылдыктарга артыкчылык берилишинин, рухий дөөлөттөргө, тарбияга жеткиликтүү камкордук көрүлбөй калышынын кесепетинен окуучулардын рухий жактан чабал, психикалык жана физикалык жактан сырчоо болушуна өбөлгө түзүлдү. Мектептерде балдарды тарбиялоо жыл сайын оор болуп баратат. Айрым үй-бүлөлөр баланын материалдык көйгөйлөрүн чечүү менен чектелип, таалим-тарбия маселесин мектепке жүктөп коюшту.

Тарбия боюнча мектеп менен үй-бүлөнүн кызматташтыгы мурдагыдай болбой калды. Миграциялап жүргөн ата-энелер көбөйгөндүктөн, кароосуз калган балдардын саны өстү. Дүйнө жүзүндө глобалдуу маселелер көбөйүп, адептик-рухий кризистин масштабы кеңейди. Бул жагдайлар жана коомдогу ырайымсыз атаандаштык окуучулардын жана жаштардын агрессивдүүлүгүн жогорулатууда. Акыркы жылдарда билим берүү системасы мурда бир нече он жылдыкта болуп көрбөгөндөй өзгөрүүгө дуушар болду. Советтик доордон азыркы мезгилге чейинки концептуалдык, ченемдик документтерде баланын дилинин, рухунун, напсисинин табияты жеткиликтүү изилденбей, мектептеги тарбиялык иштердин ролу формалдуу айтылып, бирок билим берүүчү уюмдарда ал практикалык жактан толук кандуу ишке ашпай келатат.

Өсүп келе жаткан муундун адептик, рухий тарбиясы педагогикалык процессте өтө маанилүү маселе болуп эсептелет, ал – билим берүү системасынын олуттуу милдеттеринин бири. Азыркы мезгилде дүйнө жүзүндө бул тарбияларга өзгөчө көңүл бөлүнүп жатат. Ошондуктан бардык гуманитардык предметтердин мазмунунда адептик, рухий тарбияга көп көңүл бөлүнүүдө. Педагогдордун жана окумуштуулардын таалим-тарбия боюнча аракетин жандандыруу – азыркы учурдун талабы.

Коомдогу өзгөрүүгө, жаңы турмушка ылайыкташа албай жаткан окуучулар стресске кабылып жаткандыктан, педагогикалык көмөк көрсөтүү зарыл. Окуучулар класс жетекчинин, соцпедагогдун, психологдун жардамына мурдагыдан көбүрөөк муктаж болууда. КРнын мектептеринде тарбиялык иштердин максаты, мазмуну, технологиясы ички жана тышкы өзгөрүүгө жараша динамикалуу болушу максатка ылайык.

Мындай шартта тарбиялык иштерди мезгилдин талабына ылайык уюштуруу, окуучуларды туура ой жүгүртүүгө үйрөтүү, алардын келечектеги багытын, статусун аныкташына, турмуштан ордун табышына өбөлгө болот. Мамлекеттин эртеңки кубаттуулугу мугалимдин бүгүнкү эмгегинен, өспүрүмдөрдүн эмгекке, адептүүлүккө, ыймандуулукка ж.б. тарбиялангандыгынан көз каранды, о.э. интеллектуалдык дараметинин жогорулугу, дүйнө таанымынын (кругозорунун) кенендиги, чыгармачыл, масштабдуу, стратегиялык ой жүгүртүүгө жөндөмдүүлүгү, өз көйгөйлөрүн ж.б. маселелерди чечүүгө үйрөтүлгөндүгү, тартиптүүлүгү маанилүү.

Башкалар менен өз ара мамиле түзүү, кызматташа билүү дүйнөдө өзгөчө маанилүү болууда. “Талап кылынган квалификациялардын көп түрдүүлүгүндөгү тенденциялар” аттуу АКШда дүйнө боюнча изилдөө жүргүзүлгөн. Анда кайсы мезгилде кайсы көндүмдөр маанилүү болуп жаткандыгы аныкталган. Акыркы кезде инсан аралык мамиле биринчи орунга чыкты. Демек, тарбия процессинде башкалар менен мамиле түзүүгө өзгөчө көңүл бурулуусу шарт.

Өспүрүмдөрдүн аң-сезиминин өсүшүнүн (өспөй калышынын) деңгээли, адептик-рухий, психикалык абалы класстык жана класстан тышкары иштердин мазмунунун, технологиялардын оптималдуу тандалышынан, тарбиялык иштерди системалуу (стихиялуу) уюштуруудан, педагогдун компетенттүүлүгүнөн көз каранды. Коомдун стабилдүүлүгү, өсүшү же коомдун регресс жолуна түшүшү мектептин тарбиялык иштерге көңүл бөлүшүнө же жеткиликтүү көңүл бөлбөй калышы менен түздөн-түз байланыштуу.

Мурдагы асылдыктар системасы наркын жоготуп, жаңы дөөлөттөр (баалуулуктар) системасы кирүүдө. Окуучулар жаңы асылдыктар, дөөлөттөр системасын өздөштүрүүдө кыйналып чоңоюп жатышат. Мурда колдонулуп келген методикалык колдонмолор бүгүнкү күндүн талабына жооп бербей, эскирип калды. Жогоруда көрсөтүлгөн өзгөрүүлөргө карата мугалимдер жардамга муктаж.

Андан сырткары, мурда колдонулуп келген тарбия концепциясынын мөөнөтү аяктаган. Концепциянын актуалдуулугу мына ушулар менен түшүндүрүлөт.

Таалим-тарбиянын методологиялык негизи

Таалим-тарбиянын методологиялык негизин аныктоодо Ата Мекендик жана дүйнөлүк билим берүү мейкиндигиндеги илимдин бүгүнкү күндөгү жетишкендиктери, түрдүү мамлекеттердин тарбия концепциялары, элдик жана жалпы адамзаттык рухий дөөлөттөр, асылдыктар, “Манас” эпосу баштаган маданий мурастар, мамлекеттин билим берүү жана тарбиялоо жаатындагы мыйзамдары жетекчиликке алынды.

Тарбиялоонун негизги принциптери

- ар бир баланын (социалдык, психикалык, физиологиялык ж.б.) абалын, шыгын, курактык, жыныстык өзгөчөлүгүн эске алуу менен жеңилден татаалды карай өтүү;
- ар бир баланы активдүүлүккө, маселе чечүүгө жана жүрүм-туруму, аракети үчүн жоопкерчиликтүүлүк;
- ачыктык, тактык, чынчылдык, адилеттүүлүк ж.б камсыз кылуу менен, ар кимдин мүмкүнчүлүгүнө, деңгээлине, кызыкчылыгына жараша аракеттенүү;
- таалим-тарбия процессинин мазмунунда илимийлүүлүк, идеялуулук, системалуулук, ырааттуулук жана уланмалуулуктун болушу;

- окуучунун көз карашын, бөтөнчөлүгүн, максат-багытын, пендечилигин сыйлоо, гумандуулук мамиле;
- башка көз караштагы, ишенимдеги, ынанымдагы окуучуларга сабырдуулук, толеранттуулук;
- таалим-тарбияны уюштурууда демократиялык принциптин сакталышы, баланын укугунун корголушу, демилгелүүлүк, жигердүүлүк, өз милдеттерин билүү, өзүнө талап коё билүү, өзүн таануу, өстүрүү жана өз алдынчалуулук;
- элдин менталитетин эске алып, элдик педагогиканын көөнөрбөс мурастарына, этномаданиятына негизделиши;
- тарбиянын жалпы адамзаттын ыймандык дөөлөттөрүнө багытталышы;
- элдин маданий, тарыхый, аймактык бөтөнчөлүктөрүн эске алууга негизделген маданий нарктуулук.

Талантары: Сабактарда баланын акылын, жан дүйнөсүн терс, ой-эмоциядан коргоп, оң, позитивдүү, ойлондуруучу, шыктандыруучу маалыматтарды берүү. Илимий-методикалык жаңылыктарды, инновациялык технологияны кенен пайдалануу менен, иш-чаралар стандарттуу эмес, чыгармачыл, оригиналдуу болуп, окуучулардын атуулдук, жарандык, адептик аң-сезимине таасир этүү. Окуучуларга элдик жана жалпы адамзаттык дөөлөттөрдү, маданиятты жеткирүү, аларга карата толеранттуулук, өз улутунун асылдыктарын, маданиятын, тилин урматтап сүйүү, дөөлөттөргө, асылдыктарга карата окуучунун өзүнүн жеке позициясынын болушу. Окуучуларды социалдашууга багыттоо жана коом тарабынан кабыл алынган өзүн алып жүрүү эрежелерин өздөштүрүүсү. Билим берүүчү уюмдар окуучуларды жазалоочу мекеме эмес, ал окуучунун дилинде (психикасында) же рухий жактан дарты болсо, ага даба табуучу, көйгөйү болсо, көмөк көрсөтүүчү, аларды өнүктүрүүчү уюм болушу.

Тарбиялоонун максаты: коомдогу социалдык, саясий, экономикалык ж.б. өзгөрүүлөргө жеңил ыңгайлашууга шыктуу, маселе чечүүгө, ишин жакшы аткарууга жөндөмдүү, укуктук, демократиялык мамлекеттин ыймандуу, маданияттуу атуулдарын тарбиялоо.

Милдеттери:

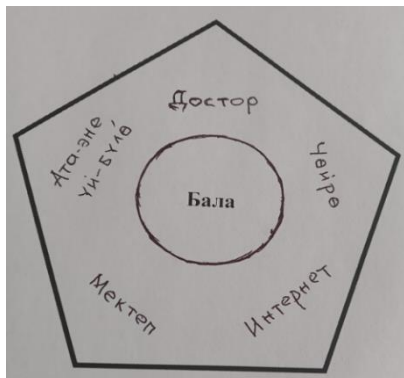
1. турмуштун ар кандай шартында социалдык, саясий, экономикалык ж.б. маселелерди чече билген, жамааттар, адамдар менен кызматташып кетүүгө жөндөмдүү, ыймандуу, маданияттуу, өзүн тааныган, өстүргөн бүтүрүүчүлөрдүн чыгышына шарт түзүү;
2. ата-энелердин педагогикалык сабатын, педагогдордун, психологдордун кесипкөйлүгүн, жоопкерчилигин жогорулатуу;
3. тарбиялык иштердин натыйжалуулугун арттыруу.

Алдыдагы кадамдар жана жаңы концепциянын өзгөчөлүктөрү

1. Ал буга чейинки тарбиялоо концепцияларын, алардын күчтүү жана алсыз жактарын, канчалык деңгээлде ишке ашкандыгын, кайсы бөлүктөрү толук же жарым-жартылай ишке ашпай калгандыгын, анын себептерин талдоо менен даярдалышы;
2. Жаңы концепциянын кыска, так жана түшүнүктүү жазылышы;
3. Концепциянын конкреттүү жана иштеп кете турган болушу;
4. Баланын кызыкчылыктарынын, анын дараметин ачуунун, шайкеш өнүккөн инсан катары калыптануусунун концепциянын борборунда туруусу;
5. Жаштарды тарбиялоо жаатындагы мамлекеттик саясаттын концепцияда так чагылдырылышы;
6. Концепцияны кеңири коомчулук менен талкуулоо жана бул жаатта маалыматтык кампанияларды өткөрүү;

7. Концепцияны ишке ашырууга бардык тараптардын (мектеп жамааты, ата-энелер, жаштардын өздөрү, коомчулук, активисттер, билим берүүнү башкаруу органдары, жергиликтүү жана борбордук бийлик ж.б.) катышуусу;
8. Улуттук жана жалпы адамзаттык асылдыктардын карым-катышынын так чагылдырылышы.

Концепциянын мазмуну жана түзүмү

1. Чийменин өзөгүндө бала, анын кызыкчылыктары, мүмкүнчүлүктөрү болот. Мында өзүн таанууга, өзүн тарбиялоого өзгөчө көңүл бурулат. Жаштарды тарбиялоодо кургак акыл айткандан качып, баланын өзү тарбиялоо процессине активдүү катышуусу абдан маанилүү. Авторитардык башкаруу стилден, кысуу-чектөөлөрдөн кутулууга, эркин ой жүгүртүүгө, ыктыярдуу кызматташууга, өзү тандаган милдетти аткарууга, эркин тарбияга мүмкүндүк берүү.

2. Аны курчап тургандар же инсан аралык мамиле:

- ✓ достору
  - ✓ чөйрө
  - ✓ ата-энеси, үй-бүлөсү
  - ✓ билим берүү уюму (бала бакча, мектеп, ЖОЖ ж.б.)
  - ✓ интернет ресурстары
3. Улуттук жана жалпы адамзаттык асылдыктардын өз ара катышы. Албетте тарбиялоо процессинде улуттук да, жалпы адамзаттык да асылдыктар эске алынышы зарыл. Улуттук асылдыктар тарбиялоонун пайдубалын түзөт. Ал жалпы адамзаттык асылдыктар аны менен айкалышып турушу керек.

Тарбиялык иш-аракеттер төмөнкүдөй багыттарда жүргүзүлөт:

1) **Өзүн-өзү тарбиялоо.** Баланын дараметин ачууда өзүн тарбиялоо жана өзүн таануу, өзүнүн акыл-эсин, жан дүйнөсүн өстүрүү, үзгүлтүксүз тарбиялануу көндүмү өзгөчө ролду ойнойт. Өз алдынча башкарууга көңүл бөлүү: мектептик, класстык, жамааттык орган, комитет, активисттердин кеңешин түзүү ж.б.

1.1. **Акыл-эс тарбиясы.** Илимдердин негизин, дүйнөнүн илимий картинасын өздөштүрүүсүнө, табигатты, коомду, элдерди, адамды, өзүн таанууга ж.б. акыл ийкемдүүлүгүнө камкордук көрүү.

1.1.1. Интеллектуалдык өсүп-өнүгүүгө тарбиялоо. Диагноздоо, шыгын, жөндөмүн, мүмкүнчүлүгүн аныктоо, консультация, рационалдуу, иррационалдуу ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө предметтик мугалимдер, психолог менен кызматташып, интеллектуалдык, интуитивдик өнүгүүсүн көзөмөлдөө, коррекциялык иштер, конкурстар, интеллектуалдык марафон, конференция, изилдөө иштери, дүйнө таанымын кеңейтүүчү факультатив, атайын курстар ж.б.

1.1.2. Өзүн өзү таануу. Баланын рухий өнүгүшүнүн зарыл бөлүгү. Өзүн таануу (тест, анкета менен иштөө, шыгын, жөндөмүн, мүмкүнчүлүгүн ж.б. аныктоо), өзүн баалоо, өз алдынча иштөө, өзүн тартипке салуу, өзүн шыктандыруу, көзөмөлдөө, өнүктүрүү, башкаруу ж.б.

1.1.3. Ден-соолугуна кам көрүүгө үйрөнүү. Дене-тарбия, спорт менен байланышкан мекемелер менен кызматташуу, конкурс, мелдеш, спартакиада, олимпиадага катышуу, спорт жаңылыктары, туризм, экскурсия, гигиенанын

эрежелери, туура тамактануу, режим, коопсуз жана сергек жашоо ченемдерине назар салуу ж.б.

1.1.4. Терс жүрүм-турумдарга, адаттарга сынчыл кароого үйрөнүү. Айтылган, жарыяланган маалыматтардын баарына эле сокур ишене бербестен, маалыматты талдай алуусу.

1.2. **Жан дүйнө тарбиясы**

1.2.1. Эстетикалык тарбия. Адабият, маданий баалуулуктар, искусство каражаттары аркылуу окуучулардын эмоционалдык дүйнөсүнө оң таасир этүү, өздүк көркөм чыгармачылык, эмгек эстетикасы, турмуштук эстетика, жүрүм-турум эстетикасы ж.б.

1.2.2. Рухий тарбия. Дүйнөлүк классикалык, Ата Мекендик адабияттарды, илимий китептерди, журналдарды окуу, үй-бүлөлүк, элдик маданий баалуулуктар, элдик рухий, тарыхый мурастар менен таанышуу, илимий-популярдуу документалдык фильмдерди көрүү ж.б.

1.2.3. Адептик тарбия. Адептик нормалар, эрежелер, мораль, этикалык түшүнүктөр, элдик салттар, көрүнүктүү адамдардын адеби, мектепте, коомдук жерлерде, үйдө өзүн алып жүрүү адеби, калыстык, чынчылдык, адилеттүүлүк, намыстуулук ж.б.

1.2.4. Ыйман тарбиясы. Дүйнөнүн конфессиялык картинасы жөнүндө маалымат берүү. Ыймандуулук бул – ата-энени урматтоо, муундардын, туугандардын, жакындардын ынтымагын бекемдөө, жетим-жесирлерге кайрымдуулук, арам оокаттан арылуу, адал оокат кылуу, күнөөдөн алыс жашоо, элдин этномаданий салтын, динин сыйлоо ж.б. Адептик-рухий кризистен чыгуунун туура жолу – ыймандуу коом жана үй-бүлөлөрдү түзүү. Рухий бөтөнчөлүк ынтымакты ыдыратат. Ынтымагы жок коомдун, үй-бүлөнүн ийгилиги болбойт. Экстремисттик, деструктивдик, радикалдык ж.б. күчтөрдөн, ксенофобиядан, дискриминациядан ж.б. тескери жолдордон балдарды коргоо жолу – ыймандык тарбия. Салттуу диний коом менен кызматташуу.

1.2.5. Напси тарбиясы. Напси бул – адамдын улам өзгөрүлүп турган каалоолору, кумардануусу, өзүмчүлдүк, амбиция, ичи тардык, көрө албастык, ач көздүк ж.б. терс сапаттар. Коомдун өнүгүшүнө терс таасир этүүчү күчтөр – коррупция, трайбализм, паракорчулук, криминал. Балдардын аң-сезимине терс таасир этүүчү: компьютердик (телефондогу) бүлдүрүү, жардыруу, адам өлтүрүү, өрттөө сыяктуу программалар, кумар оюндары, сыналгыдагы, кинодогу, ЖМКдагы терс сюжеттер, жаман адаттардан ж.б. арылууга багыт алуу. Булар – напси тарбиясына жеткиликтүү көңүл бөлүнбөй калуунун натыйжасы. Напсини тыюу менен адам рухий жеңишке жетишүүгө багыт алат.

1.3. **Үзгүлтүксүз тарбиялануу көндүмү.** Тарбия процесси бөлүк-бөлүк менен ишке ашпастан, ал үзгүлтүксүз ишке ашышы, баланын дайыма жарандык жана коомдук активдүүлүгүн көрсөтүүсү абдан маанилүү.

- 2) **Үй-бүлөлүк тарбия.** Тарбия үй-бүлөдөн башталат. Үй-бүлө – баланын өмүрүндөгү негиздүү фундамент, турмушка даярдоочу баштапкы аянтча, таалим-тарбия берүүчү институт. Үй-бүлө бекем болсо, балдары ийгиликке жетишет. Үй-бүлөлөр бакубат (абийирдүү, ынтымактуу ж.б.) болсо, мамлекет кубаттуу болот. Акыркы мезгилде үй-бүлөлүк мамилелер начарлап, ажырашуулар арбыды. Девианттуу (адептик нормадан четтеген), антисоциалдык, аддиктивдүү (баңги, токсикоман), антогонисттик (карама-каршы), нарцисттик (өз концепциясы бар), деликвенттүү (укуктук нормадан четтеген) жүрүм-турумдагы балдар, социалдык жетимдер (ата-энеси тирүү), никесиз төрөлгөн, жетимдер үйүнө калтырылган балдар ж.б. көбөйдү. Үй-

бүлөгө байланышпаган кылмышка караганда үй-бүлөлүк чыр-чатактан чыккан кылмыш көбүрөөк болууда. Балдар көбүнчө үй-бүлөлүк зордук-зомбулукка кабылууда.

Бул маселелерди чечүү үчүн төмөнкүлөргө көңүл бөлүү керек:

- үй-бүлө менен билим берүүчү уюмдардын кызматташтыгын чыңдоо;
- кыздар тарбиясын күчөтүү максатында, уулдардын жигит катары калыптануусуна жардам берүү үчүн атанын, эненин ролун бекемдеген ата-энелер мектебин уюштуруу;
- кыздарды келечекте үй-бүлөнүн куту, жигиттин сүйүктүү жары, үйдүн ыймандуу бүлөсү, баланын мээримдүү энеси болууга даярдоо, кыздар тарбиясына көңүл бөлүү;
- эркек балдардын атуулдук аң-сезимин жогорулатып, жигиттик нарктуулугун жөнгө салуу менен, эркектин, атанын, күйөөнүн милдетин түшүндүрүү, үй-бүлөнү бекемдөө;
- баланын тарбияланышында энелердин ролуна басым жасап, чоң-ата, чон-энелерди, ардагер-интеллигенцияны, социумду ж.б. коомдорду тарбиялык процесске кызыктыруу, алардын педагогикалык сабатын жогорулатууга көңүл бөлүү менен, аймактарды өнүктүрүүгө салым кошуу.

3) Башкалар менен мамиле түзө билүү.

3.1. Мамиле түзүүгө үйрөнүү. Ата-эне, кошуна, тууган-урук, улуу-кичүү, классташтар, достор ж.б. менен мамиле түзүү боюнча консультация, эл менен мамиле түзүүнүн ролу боюнча тарыхый фактыларга кайрылуу, Чыгыш, Батыш элдеринин мамиле түзүү өзгөчөлүктөрү, улуу муундагылардын тажрыйбасы менен тааныштыруу, интерактивдүү оюндар, тренингдер ж.б.

3.2. Толеранттуулукка карата тарбия. Башка улуттагы, этномаданий чөйрөдөгү, расадагы, диний ишенимдеги, көз караштагы, ынанымдагы ж.б. адамдарга карата сабырдуулукка тарбиялоо.

3.3. Башкаларга камкордук көрүүгө, жан тартууга үйрөнүү жана аяр мамилеге муктаждарга кам көрүү. Психо-соматикалык жактан оорукчал балдарга психогигиенага көңүл бөлүү, нерв системасын психотравмадан коргоо (ызы-чуу, кыйкырык аралашкан оюндарга катыштырбоо, тынч оюндарга, ишке кызыктыруу) ж.б.

4) Эл-жерди сүйүүгө, мекенчилдикке тарбиялануу. Ата-журтту, элин, жерин сүйүү, Ата Мекенди коргоо, ага кызмат өтөө, аскердик-патриотизм, согуштун зыяндуулугу, улуттардын ынтымагы ж.б.

5) Жарандык аң-сезимди калыптандыруу жана укуктук тарбия. Жарандын жогорку инсандык баалуулугу – Кыргыз Республикасынын мамлекеттүүлүгүн чыңдоо. Мамлекеттик символдорду, конституциялык мыйзамдарды урматтоо, жарандык жоопкерчилик, эгемендиктин мааниси. Укуктук нормалар, жаза, коомго, адамга, мамлекетке карата туура алака-мамиле түзүү жөнүндө укуктук билим, мыйзамды сыйлоо, кылмышты жана гендердик терс көрүнүштөрдү жоюу ж.б.

5.1. Экологиялык тарбия. Абанын, суунун, табияттын тазалыгы менен адамдын ден соолугунун байланышы. Жери тазанын – дени таза. Мектепти, айылды, шаарды жашылдандыруу, жаратылышка аяр мамиле. Азыркы мезгилдеги дүйнөлүк экологиянын абалы ж.б.

5.2. Экономикалык тарбия. Элдин чарбачыл-экономикалык ишмердигинин түрлөрү. Каржылык сабаттуулук. Материалдык баалуулуктарды өндүрүү жана үнөмчүлдүк. Ысырапкерчиликтин кесепети ж.б.

- 5.3. Эмгекке тарбиялануу. Элдин эмгек маданияты. Жекече, жамааттык чарбачыл эмгек. Адамзаттын көп кылымдап топтогон тажрыйбасынын негизин өздөштүрүү, системаланган эмгек майданында өз ордун аныктоо. Коомдук пайдалуу эмгек. Өзүн тейлөө, тазалык, тартип, акыл жана күч эмгеги, үй-бүлөлүк, мектептеги эмгек (спорт аянчаларды кабинеттерди тазалоо, окуу колдонмолорду оңдоо ж.б.).
- 5.4. Жыныстык тарбия. Кыздардын (балдардын) курактык психологиялык өзгөрүшү, медициналык кызматкер, психолог менен бирдикте кыздарга (балдарга) консультация ж.б. Пакизальктын, тазалыктын мааниси. Сексуалдык эркиндиктин натыйжасы – СПИД, венерологиялык дарттар, никесиз төрөлгөн балдар, аборт жана тагдырга балта чабуу. Аморалдык жүрүм-турумду тыюуга карата иш-аракеттер ж.б.
- 5.5. Кесипти сүйүүгө тарбиялануу. XXI кылымдагы кесипкөйлөргө коюлуучу талаптар, жаңы кесиптер менен тааныштыруу. Илимий, техникалык, технологиялык жаңылыктар. “Кесиптик бурч” чыгаруу, өндүрүшкө, чарбаларга экскурсия, кесипти туура тандоонун маанисин түшүнүү ж.б.
- 5.6. Саясий сабаттуулукка тарбиялануу. Дүйнө жүзүндөгү өлкөлөрдүн, континенттердин, мамлекетибиздин саясий жаңылыктары, жаңы тенденциялар ж.б. менен таанышуу.

Концепцияны ишке ашыруу үчүн өзгөчө көңүл бура турган шарттар

Билим берүүчү уюмдарда инсанга багыттан окутуп-тарбиялоо

Ар бир бала – башкалардан айырмаланган, кайталанбаган өзгөчө дүйнө. Мурда балага объект сыяктуу мамиле кылып, “билимдүү, адептүү, маданияттуу адамды калыптандыруу” актуалдуу болгон. Натыйжада адам-робот, адам-машина, баалуулугу жок адам, адам-бурама ж.б. жаралды. Өзүнүн шыгын ишке ашыра албай калгандар жашоого нааразы болуп, кубанычтан ажырап, коомдун айрым бөлүгү деградацияланууда. Бул жолдун натыйжасыздыгы аныкталды.

Азыр бала – субъект, анын жүрөгү эмнени эңсейт, абалы, тилеги, максаты кандай, эмнеге шыктуу, акылы кандай жолду аныктайт? Педагогдун милдети – аны жогорку максатка жетүүгө шыктандыруу. Анын оюна, тилек-мүдөөсүнө, (жакшы, жаман) ниетине жараша бактылуу же бактысыз тагдырга келерин түшүндүрүү. Ою, эмоциялары позитивдүү болсо, дүйнө кызыктуу, бай, бала бактылуу болорун, негативдүү ойлор, эмоциялар аркылуу эч ким бактылуу болбостугун түшүнүүгө көмөк көрсөтүү. Позитивдүү ойлор, эмоциялар ден-соолукка пайдалуу, негативдүүсү зыяндуулугун жеткирип, психикалык кесепеттерди алдын ала эскертүү.

Азыркы мезгилде компетенттүүлүк мамилеге өтүү актуалдуу болууда. Мурда окуучулардын билимин, билгичтигин, көндүмүн калыптандыруу, акылын, интеллектин, логикасын ж.б. өнүктүрүү маанилүү болуп келген. Азыр өзүнө керектүү маалыматты таба билген, өзүн тарбиялап, өнүктүрө алган, өзүн тааныган, маселелерди чечүүгө шыктуу, сырткы жана ички саясатты туура баалаган, дүйнөнүн өзгөрүшүнө карата ишин адекваттуу өзгөртө алган гармониялуу адам жана бир кесиптин ээси болушу керек.

Окутуп-тарбиялоочу жагымдуу чөйрөлөрдү түзүү

Дүйнө күн санап өзгөрүүдө. Биздин балдарга өтө татаал маселелерди чечүү милдети жүктөлөт. Ошондуктан алар дүйнөдөгү илимий, техникалык, технологиялык жаңылыктар, тенденциялар менен таанышып, дүйнөдөгү саясатты, тилдерди, маданияттарды, философиялык багыттарды билиши маанилүү. Дүйнө элдеринин саясатын, мүдөө-тилегин, ойлорун балдарга жеткирүү максатка ылайык. Дүйнө – адамдардын ниетинин, каалоо-тилегинин, ойлорунун жаңырыгы сыяктуу. Кыргыз эли ыйманы ыйык, ою бийик, рухий дүйнөсү бай калк болгонун унутпай, дүйнөлүк “көчтөн” артта калбай, жалпы адамзаттын

өнүгүшүнө өз салымын кошууга даярдоо зарыл. Билим берүү системасы заманбап база болуп, жагымдуу таалим-тарбиялоо чөйрө түзүлгөн шартта гана балдар ар тараптуу өнүгүшү мүмкүн.

Кыргыз Республикасында чет тилдерди үйрөтүүчү курстар, чет элдер менен кызматташкан билим берүүчү уюмдар, жогорку окуу жайлары бар. Ар бир элдин маданияты, адеби, асылдыктары ар башка. Биздин балдар башка тилдерди, маданиятты, асылдыктарды, илимдеги жетишкендиктерди өздөштүрүп, өз маданиятын, баалуулуктарын, тилин, Ата Мекенин сүйүүсү маанилүү. Аны үчүн эл катары жана мамлекеттүүлүгүбүздүн сакталышынын маанисин жеткирүү – орчундуу маселе. Биздин жарандар башка өлкөнүн акчасынын кулу, саясатынын оюнчугу болбошуна камкордук көрүү керек.

Окутуп-тарбиялоонун чөйрөсүн түзүүнү камсыз кылуу үчүн төмөнкүлөрдүн зарылдыгы бар:

- ден соолуктарына байланыштуу мүмкүнчүлүктөрү чектелген балдар менен жаштарга терең билим алуу шартын түзүү үчүн инклюзивдүү билим берүү чөйрөсүн уюштуруу;
- окуусунан тыныгуу алган социалдык инклюзивдик чөйрөдөгү балдарды, чоңдорду (андрогаика) ар тараптан камсыз кылуу үчүн алардын окууларына экинчи ирет мүмкүндүк берүү ишин күчөтүү;
- бир эле окуу жайда ар кандай этникалык окуучулардын, студенттердин татыктуу билим алышы үчүн бардык билим берүүчү уюмдарда түрдүү маданиятты чагылдырган билим берүү чөйрөсүн камсыз кылуу, “бирге жашоого үйрөнөбүз” деген принципке ылайык, сабырдуулукка, толеранттуулукка тарбиялоо;
- ар кандай кырдаалдан (стихийдан), зордук-зомбулуктан, конфликттерден жабыр тарткан, толук эмес үй-бүлөдө, экстремалдык шартта чоңоюп жаткан, мигрант, жетим ж.б. балдарга камкордук көрүү.

Балдар кылмыштуулугунун алдын алуу

Кыргыз Республикасында билим берүү уюмдары социалдык институт болуу менен катар, коомду иренжиткен коррупция, рэкетчилик, күчкө салуу, нашаакорлук сыяктуу көйгөйлөргө дуушар болду. Бүгүнкү күндө өлкөдө нашаакорлуктун саны 100 миңге жетти, бул өспүрүмдөр менен жаштардын 15%ын түзөт. Балдар каралар (кылмышкер), актар (ыймандуулар), жашылдар (тамеки, нашаа чеккендер), боздор (сектанттар), кызылдар (ИИМ аркылуу коргонуучулар) болуп бөлүнүшөт. Өспүрүмдөр кылмыштуулугун токтотуу үчүн мыйзамдар өзгөрүп, педагогдор жана ИИМ күрөшүп келүүдө, бирок ал – натыйжасыз болууда.

Кылмыштуулукту токтотуунун туура жолу – тарбия. Биз себебинен кутулбай, натыйжасы менен күрөшүүдөбүз. Балдардын бош убактысында өнүктүрүүчү ийримдерге, студияларга, спорт секцияларга ж.б. класстан, мектептен тышкаркы иштерге кызыктарса, кылмыштуулук төмөндөйт.

Окуучулардын психикалык көйгөйлөрүн азайтууга карата чаралар

Адамдын дилинин, рухунун, аң-сезиминин, напсисинин табиятын жеткиликтүү изилдебей окутулган педагогика, психология, билим берүү системасын натыйжасыз реформалоо элди психикалык көйгөйгө алып келди. Коом адептик-рухий кризиске келди. Окуучулардын соматикалык көйгөйлөрү арбыды. Жаштардын арасында агрессивдүүлүгү жогорулагандар, депрессия, апатия, стресс ж.б. болгондор арбыды, өз өмүрүнө кол салуу (суицид) күчөдү.

Мындай кризистен чыгуунун туура жолу – дүйнөлүк билим берүү мейкиндигиндеги жаңы табылгаларды пайдалануу, этнопедагогикага, этнопсихологияга кайрылуу, аларды илим менен жуурулуштуруу, педагогикадагы, психологиядагы кемчиликти аныктоо, практикалык жагын оңдоо, толуктоо керек. Жакшы педагог, психолог болуш үчүн адамдын

ички дүйнөсүнүн (акыл, рух, дил, напси, аң-сезим) табиятын, өнүктүрүү усулдарын толук билиш керек. Окуучулардын психо-соматикалык көйгөйлөрүн чечүү максатында медиктер, соцпедагогдор, психологдор, класс жетекчилер, педагогдор, ата-энелер, социум ж.б. коомдор кызматташып, балдарга жардам бериши, окумуштуулар заманбап колдонмолорду чыгарышы керек.

Адамга терең билим берип, акылын өнүктүрүп, анын ыймандык, рухий тарбиясына, зээндүүлүгүнө, зиректигине көңүл бөлбөсө, ар тараптан шайкеш өнүккөн уникалдуу инсан чыгышы мүмкүн эмес. Уникалдуу (стратегиялык ойлому өнүккөн, зээндүү, зирек, акылман, даанышман) инсандын жаралышы боюнча авторитаризмге карата психологияда акаарат маалыматтар көп чыгууда. Анткени алар адамды коомдук пикирге, концепцияга кынк этпей баш ийдирет. Уникалдуу инсан мындай адамдардан эмес, эркин ой жүгүрткөн, рухий дүйнөсү бай адамдардан чыгат. Бүтүрүүчүлөрдөн уникалдуу зээндүү даанышмандар чыккан шартта гана өлкө өнүгөт. Алардын чыгышы үчүн этнопедагогикадагы устат-шакирт усулу менен “тулпарды таптагандай баланын таптальшына” (дифференцияланган, жекече иштөөгө) көңүл бөлөлү. Класстан, мектептен тышкары иштерди, ийримдердин ишин жандандыруу маанилүү.

Ар түрдүү көз караштагы, ишенимдеги коомдор көбөйгөн шартта окуучулардын биримдигин сактоо боюнча чаралар

Республикабызда ар түрдүү көз караштагы, ынанымдагы коомдор, саясий партиялар, конфессиялык картинаны өзгөртүүгө салым кошкон бирикмелер, жалган маданий окуулар көбөйүүдө. Бүгүнкү күндө Кыргызстанда 3000ден ашык секталар, диний багыттагы коомдор каттоодон өткөн. Алардын ар биринин өз идеологиясы болот. Каттоодон өтпөстөн, бийликтен жашырынып тымызын аракетин жүргүзгөн экстремисттик уюмдар да бар. Диний сферада көйгөйлүү маселелер көбөйүп, коом ичинде кооптуулук күчөөдө. Диний факторлор коомду дестабилдештирип жиберүүгө жөндөмдүү экендигин эл аралык тажрыйбадан көрүүгө болот.

Коомдо социалдык көйгөйлөр (баңгилик, аракеттик, сойкулук ж.б.) өспүрүмдөр арасында аморалдык жүрүм-турум ж.б. проблемалар көбөйүүдө. Ошондой эле XXI кылымдын башында кайрадан тамырланып келе жаткан жалган маданий окуулар (окультизм, сыйкыр ж.б.) окуучулардын аң-сезимине чабуул жасап жатышат. Өспүрүмдөрдүн көз карашы канчалык бири-бирине карама-каршы болсо, жаштар арасында келишпестик арбып, криминалдык көйгөйлөрдүн масштабы кеңейүүдө. Республикабызда диний-сектанттык, жалган маданий ойломдогу адамдар өлкөбүздү бир нече саясий-идеологиялык коомчулукка бөлүү коркунучун пайда кылууда. Мамлекеттик мектептерде түшүндүрүү иштери жүргүзүлбөсө, келечекте мамлекеттүүлүктү сактап калуу кыйын болот. Ушуга байланыштуу мамлекеттик башкарууга дин аралашпаган (светтик) жана диний билим берүү өзгөчө көңүл бурууну талап кылат, Анткени сектанттар да, жалган маданий окууну таңуулагандар да активдүү аракеттенип, балдардын аң-сезимине активдүү чабуул жасап жатышат. Алардын ичинде радикалдык, экстремисттик, деструктивдүү секталар, жалган (мнимый) миссионерлер да бар.

Мындай тенденцияга туруштук берүү үчүн дүйнө жүзүндө динди таанууга (“дин маданиятынын негиздери” сабагын киргизүүгө) багыт алганына чейрек кылымдан ашты. Дүйнөлүк практиканы тоотпогон өлкөнүн өзү зыян табуучулардан болот. Азыр тарбия сааттарды дин таануу менен интеграциялап өтүү менен адептик-рухий, ыймандык, напси ж.б. тарбиясы боюнча айрым ийгиликтерге жетишүүдө. Билим берүү уюмдарындагы тарбиялык системаны изилдеген көпчүлүк авторлордун пикири боюнча тарбиянын ички маңызын анын өнүгүүсүнөн, кыймылынан ажыратып кароого болбойт. Динди таануу – ЖОЖдордун теология бөлүмүнүн бүтүрүүчүлөрүнүн компетенциясындагы маселе.

Коомдо сектанттар, сыйкырчылар, эктрасенстер арбыган сайын кара дубадан, көз тийүүдөн, кирне кирүүдөн (порча) жабыр тарткан балдар арбыды. Космостук параллель

күчтөрдөн (жин-шайтандан) коргонуу – адамдын акылы жетпей турган нерсе эмес. Окуучулардын мындай көйгөйлөрүнө педагогдордун кайдигерлиги гумандуулукка жатпайт. Мектеп бардык адептик, рухий, психо-соматикалык көйгөйлөрдөн тазаланууга тийиш. Ошондон кийин гана өнүгүү башталат. Окуучулар бардык көйгөйлөрүн өзү чечүүгө үйрөтүлгөн шартта гана өнүгөт. Класс жетекчилердин, соцпедагогдордун, психологдордун теолог-педагогдор ж.б. менен кызматтышуусу – мезгил талабы.

Уюштуруу-башкаруу иштери: Башталгыч звенодо эске тутуму, кеби, кунт коюусу начар, инфантилдүү, адептик-рухий маселеси бар ж.б. балдар менен иштөөгө атайы көңүл бөлүү (ата-энелер мектеби, медико-профилактикалык аракет, психолог менен кызматташуу ж.б.), окуучулардын ички экологиясына көңүл бөлүү мектептеги кийинки көйгөйлөрдү азайтат.

Класс жетекчилердин методикалык бирикмесинин ишин, класс жетекчилердин семинарларын жандандыруу, мектеп аралык тажрыйба алмашуу ж.б. “Чебер колдор” ийримин (кагаз, жыгач, металл, кездеме, кийиз, жип ж.б. материалдар менен иштөө), декоративдик-прикладдык искусство (жыгачты каарып-күйгүзүп сүрөт тартуу, оюп кооздоо, курак, токуу, сайма, илме шибеге менен иштөө), “Жаш натуралист”, “Жаш техник”, “Жаш математик” ж.б. ийримдерди, секцияларды, клубдарды иштетүү.

Жаңы концепцияны ишке ашыруу жолдору

1. Концепцияны коомчулук менен кеңири талкуулагандан кийин кабыл алуу.
2. Жаңы тарбиялоо концепциясы боюнча кеңири түшүндүрүү иштерин жүргүзүү жана маалымат кампанияларын өткөрүү.
3. Концепцияны ишке ашырууга бардык тараптарды (мугалимдер, ата-энелер, адистер, жаштар, активисттер, коомчулуктун өкүлдөрүн) тартуу.
4. Жаштарды тарбиялоо концепциясынын негизинде программа жана иш-чаралар планы иштелип чыгып, бекитилип, анын аткарылышына мониторинг жана көзөмөл жүргүзүлүп, бааланып турат.

Концепцияны ишке ашырууга мониторинг жасоо жана баалоо

Концепцияны аткаруу Иш-чаралар планына ылайык ишке ашып, ага ар бир жарым жылда мониторинг жана баалоо жүргүзүлүп турат.

Бул мониторингге таянуу менен, Кыргыз Республикасынын билим берүү уюмдарында Тарбиялоо концепциясын ишке ашыруунун натыйжалуулугу бааланат. Алынган жыйынтыктардын негизинде концепцияны ишке ашыруучулар менен өнөктөштөрдүн ортосунда бирге аткарылган иштерди күчөтүү, түзөтүүлөрдү киргизүү боюнча чечим кабыл алынат.